THE FUNCTIONS OF BILINGUALISM IN THE EPISTOLOGRAPHY OF HIERONYMUS: THE COMMUTING IN LINGUISTIC CODE

Constantin Răchită

Research Assistant, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

Abstract: Towards the end of fourth century A.D. the evidence for the well-known Greek and Latin bilingualism becomes scarce. Saint Jerome remains one of the few personalities from Late Antiquity who, through his work, provides compelling evidence of this linguistic phenomenon, particularly manifest in his letters. However, considering the historical background of Saint Jerome`s work, the question arises as to whether such cases of inserting greek words/phrases into latin provides evidence for a generalized bilingualism among his recipients or rather they simply represent cultural reflexes of a „philologist" renowned for his erudition. Therefore, in this article we aim to identify the code-switching cases in the Saint Jerome's letters and to analyze their functions within various communication situations.

Keywords: Greek-Latin bilingualism, code-switching, Hieronymus, epistolography, oral communication

Pe întreaga durată a formării și evoluției culturii latine bilingvismul greco-latin a constituit o condiție *sine qua non* pentru orice roman cultivat. Întreaga educație romană s-a consolidat după modelul și conținutul celei grecești, până într-atât încât în vremea lui Cicero devenise de-a dreptul jenant pentru un intelectual să nu cunoască limba greacă[1]. În pofida eforturilor lui Cicero și ale altor autori latini de a adapta limbajul tehnic al științelor și artelor grecești la mentalitatea romană, prestigiul surselor directe face ca limba greacă să devină indispensabilă în orice domeniu al cunoașterii, fiind pe picior de egalitate cu limba nativă. Această realitate, contestată și ironizată pe alocuri de către autorii latini din motive ce țin de

[1] Cicero, In Verrem IV, 127.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

păstrarea nealterată a limbii naționale[2], este dovedită peste mai bine de un secol de Quintilian, care în programul de educație pe care îl trasează tinerilor recomandă învățarea în paralel a celor două limbi: „Prefer ca un copil să înceapă cu limba greacă, pentru că latina, care este folosită de cei mai mulți, și-o va însuși chiar de nu am vrea noi; în același timp, el trebuie inițiat mai întâi în disciplinele grecești, de la care au provenit și ale noastre. Totuși, nu aș vrea ca acest lucru să se facă cu atâta zel [...]. Căci din această cauză au loc și foarte multe greșeli, atât de pronunție, după accentul străin, cât și de exprimare [...]”[3]. Ecouri ale acestui pasaj se întâlnesc în anul 403 p.Chr., spre sfârșitul Antichității târzii, într-una din epistolele lui Hieronymus, considerată o încercare de adaptare a principiilor educației clasice la paideea creștină: „Să învețe măsura versurilor grecești. Să urmeze imediat și învățarea latinei, cu care, dacă glasul în formare nu se va deprinde de la început, limba dobândește un accent străin, iar vorbirea nativă se contaminează cu greșeli străine”[4].

Dacă ar fi să interpretăm literal avertismentul lui Hieromymus am putea presupune că la începutul secolului al V-lea p.Chr. limba greacă ocupă același loc primordial în educația tinerilor creștini din Apus, încât să constituie o amenințare pentru exprimarea corectă în limba latină. Or, este bine cunoscut faptul că în această perioadă bilingvismul greco-roman se afla într-un declin considerabil, fiind, cu rare excepții, pe cale de dispariție în mediile creștinismului occidental[5]. Limbajul teologic răsăritean a pătruns în limba latină sub forma împrumuturilor și a calchierilor, într-un proces neîntrerupt început încă din vremea lui Tertulian, iar literatura exegetică greacă fusese deja receptată prin intermediul traducerilor sau al unor opere cvasi-originale latine. Sistemul public de educație, de inspirație profund grecească, pe care creștinii l-au păstrat neschimbat și l-au urmat în comun cu păgânii, a substituit treptat autorii greci recomandați spre studiu cu autori latini[6]. Limba greacă încetează

[2] Cicero, De officiis I, 111; Tusculanae disputationes I, 15; Horatius, Satyrarum libri I, 10, 20-21; Iuvenal, Saturae VI, 184-197; Martial, Epigrammata X, 68.

[3] Quintilian, Institutio oratoria I, 1, 12-13: A sermone Graeco puerum incipere malo, quia Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet, simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. Non tamen hoc adeo superstitiose fieri velim...Hoc enim accidunt et oris plurima vitia in peregrinum sonum corrupti et sermonis.

[4] Hieronymus, Epistulae CVII, 9: Ediscat Graecorum versuum numerum. Sequatur statim et Latina eruditio, quae si non ab initio os tenerum composuerit, in peregrinum sonum lingua corrumpitur, et externis vitiis sermo patrius sordidatur.

[5] Augustin, De Trinitate III, Proemium 1: Quod si ea quae legamus de his rebus sufficienter edita in Latino sermone aut non sunt aut non inveniuntur aut certe difficile a nobis inveniri queunt, Graecae autem linguae non sit nobis tantus habitus ut talium rerum libris legendis et intellegendis ullo modo reperiamur idonei, quo genere litterarum ex his, quae nobis pauca interpretata sunt non dubito cuncta quae utiliter quaerere possumus contineri (PL 42, 868-869).

[6] Henri-Irénée Marrou, Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice, traducere de Dragan Stoianovici și Lucia Wald, Humanitas, București, 1996, p. 52.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

să mai fie o limbă vorbită în paralel cu latina, chiar dacă educația publică și cea privată continuă să-i acorde o oarecare importanță, și devine treptat apanajul strict al familiilor de rang înalt și al cercurilor de elenișți specializați.

În acest context, surprinde cu atât mai mult faptul că în epistolografia lui Hieronymus se întâlnesc destule cazuri de bilingvism greco-latin, care nu au în vedere doar interpretarea textelor biblice, ci și emiterea de informații diverse, exprimate în limba greacă, deși autorul ar fi avut la îndemână limba nativă pentru a le exprima la fel de bine. Acest caz foarte rar în epocă ridică întrebări variate, deoarece ocurențele grecești nu constituie împrumuturi și calchieri integrate în lexicul limbii latine, ci forme de interferență pe care lingviștii de astăzi le denumesc *codes-switchings* sau comutări de cod lingvistic. O explicație întemeiată a acestui fenomen a fost oferită de Henri-Irénée Marrou, care afirma că destinatarii epistolelor fac parte din categoria acelor familii aristocrate, conservatoare în privința educației dublate de studiul limbii și culturii grecești[7]. Astfel s-ar explica nu doar reformularea indicației lui Quintilian, ci și un alt pasaj dintr-o epistolă consolatorie în care Hieronymus spune despre una dintre discipolele sale că „dacă ai fi auzit-o vorbind grecește, ai fi socotit că nu știe latină”[8].

Totuși, astfel de afirmații, în care se poate intui prestigiul pe care l-a avut odinioară cultura greacă ca semn distinctiv al unei elite intelectuale, nu sunt suficiente pentru a vorbi de bilingvism în Roma antichității târzii, fie și numai în cadrul unei comunități restrânse precum cea îndrumată de Hieronymus. Principalele probleme care reclamă anumite rezerve în privința nivelului de cunoaștere al limbii grecești din această comunitate creștină (și nu numai) pot fi sintetizate astfel: De ce discipolele lui Hieronymus, ba chiar și papa Damasus, solicită explicații de termeni sau citate biblice (cu excepția celor în limba ebraică), de vreme ce, ca persoane bilingve, ar fi putut să consulte fără dificultăți literatura exegetică greacă la fel de bine cum o face și Hieronymus? De ce niciuna dintre puținele epistole păstrate trimise de către aceste persoane lui Hieronymus nu conțin grecisme? De ce Hieronymus, atunci când face analiza unor termeni greceși din LXX, recurge la textul grecesc, dar îl dublează aproape de fiecare dată cu traducerea latină? Dacă putem afirma că limba greacă nu mai era studiată și vorbită la același nivel ca în perioada republicană, atunci ce rost au comutările de cod lingvistic la care Hieronymus apelează cu diverse ocazii, mai ales atunci când nu își propune să acopere diferențe culturale insurmontabile între cele două limbi, ci să livreze informații banale, pe care limba latină le-ar fi substituit fără pierderi?

[7] Ibidem, p. 53.
[8] Hieronymus, Ep. XXXIX, 1: Si Graece loquentem audiisses, latine eam nescire putares.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

Cercetătorii moderni, care se ocupă de problema bilingvismului[9], recunosc în comutarea de cod un fenomen lingvistic, pe care îl diferențiază de împrumuturi și de alte interferențe, care ar consta în alternarea a cel puțin două limbi în cadrul unui singur act de comunicare, fără ca lexemele străine să fi fost în vreun fel integrate în limba maternă. Definiția comutărilor de cod, nu întotdeauna unanim acceptată, include una dintre principalele dificultăți în diferențierea acestora de împrumuturi: dacă împrumuturile presupun integrarea totală din punct de vedere fonetic și morfologic a cuvintelor străine în limba dominantă, comutarea de cod lingvistic constituie doar un mixaj de limbi, un împrumut temporar de elemente străine, neintegrate definitiv în limba nativă a unui vorbitor bilingv[10]. Așadar, diferențierea dintre împrumut și comutare de cod lingvistic depinde în mare măsură și de frecvența alternărilor sau, după cum spune Carol Myers-Scotton, avem o comutare de cod lingvistic nu atunci când o formă de împrumut ar trebui să apară, ci atunci când o comutare nu ar trebui să apară[11]. Cu alte cuvinte, comutările de cod pot fi recunoscute în situații când într-o limbă există termeni pentru a desemna un lucru și totuși vorbitorul optează pentru o formulare străină.

Când se vorbește despre studiul contactelor dintre limba latină și limba greacă în Antichitate, concluziile nu pot fi niciodată sigure și definitive. Numai pe baza surselor scrise nu se mai poate identifica cu precizie dacă un termen constituie împrumut sau comutare de cod lingvistic, în primul rând pentru că nu știm dacă elementele străine au fost integrate în uzul limbii vorbite și, în al doilea rând, pentru că editorii care au alcătuit ediții după

[9] Domeniul cercetării bilingvismului antic și actual este unul vast, incluzând specialiști din domenii conexe lingvisticii (sociologie, psihologie, istorie, arheologie, epigrafie etc.) și metode de studiu variate, aplicate fie în studiul materialelor scrise, fie în analiza comportamentului lingvistic din comunități bilingve specifice erei globalizării. Menționăm numai câteva trimiteri bibliografice, consultate în vederea definirii conceptelor și a metodologiilor urmate de către autori în studiul bilingvismului: Michel Dubuisson, Le grec de la correspondance de Cicerón: Questions préliminaires sur un cas de bilinguisme, „La Linguistique”, vol. 41, fasc. 2, Plurilinguismes, 2005, pp. 69-86; J.N. Adams, Bilingualism and the Latin Language, Cambridge University Press, Cambridge, 2004; Idem, Social variation and the Latin language, Cambridge University Press, 2013; Alex Mullen, „Latin and Other Languages: Societal and Individual Bilingualism”, în James Clackson (ed.), A Companion to the Latin Language, Wiley-Blackwell, Malden/Oxford, 2011, pp. 527-548; Barbara E. Bullock; Almeida J. Toribio (eds.), The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching, Cambridge University Press, Cambridge, 2009; Mark Sebba; Shahrzad Mahootian; Carla Jonsson (eds.), Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse, Routledge, New York/London, 2012; Carol M. Eastman (ed.), Codeswitching, „Multilingual Matters”, nr. 89, Multilingual Matters Ltd., Clevedon/Philadelphia/Adelaide, 1992.

[10] J.N. Adams, Op. cit., p. 25; M. Sebba, „On the notions of congruence and convergence in code-switching”, în Barbara E. Bullock; Almeida J. Toribio (eds.), The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, p. 309.

[11] Carol Myers-Scotton, „Comparing Codeswitching and Borrowing”, în Carol M. Eastman (ed.), Codeswitching, „Multilingual Matters”, nr. 89, Multilingual Matters Ltd., Clevedon/Philadelphia/Adelaide, 1992, p. 36.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

manuscrise au optat uneori pentru transliterarea termenilor greceşti în grafie latină[12]. Totuşi, corespondența lui Hieronymus beneficiază de o ediție atentă în redarea termenilor greceşti[13], care în mod evident nu sunt folosiți aleatoriu, ci reflectă capacitatea autorului de a jongla cu două sisteme lingvistice diferite, în funcție de necesitățile comunicării. De ce ar opta, însă, Hieronymus pentru schimbarea registrului lingvistic, având în vedere că destinatarii săi nu o fac şi, totodată, că discursul scris este unul nespontan, în care alternările de limbă se puteau evita? Presupunerea mea este că aceste comutări de cod de la Hieronymus nu sunt altceva decât reflectarea unei educații clasice profunde şi a unei tradiții epistolare ciceroniene, unde imitația stilistică joacă un rol fundamental.

Într-o primă categorie de interferențe lingvistice, care rareori pot fi încadrate în rândul comutărilor de cod, intră explicațiile lui Hieronymus privind termenii biblici şi cei specifici exegezei creştine. Chiar dacă Hieronymus are la îndemână latinisme echivalente, nevoia de a comunica sensul exact al acestor termeni îl determină să îi transcrie în limba greacă, însoțindu-i imediat de corespondentul latin. Aşa sunt, de pildă, termenii τὸ πνεῦμα şi ἄνθραξ din două epistole trimise papei Damasus[14], pe care Hieronymus ar fi putut să-i redea doar prin *spiritus,* respectiv *carbunculum*, însă optează pentru termenii greceşti pentru că funcția lor este cea de a oferi explicații filologice suplimentare privind traducerea Bibliei. Aceleaşi funcții interpretative le îndeplinesc şi transcrierile de expresii greceşti din *Epistola* XX şi XXI către același destinatar, cu o singură excepție. În *Epistola* XXI, 10 întâlnim o comutare de cod care aparent nu are niciun rost: *Omnis locus quem patre incolimus absente, famis, penuriae et egestatis est. Famis autem* μετὰ ἐκτάσεως *validae haec est regio, de qua dicitur per Prophetam*...[15]. Expresia μετὰ ἐκτάσεως este, probabil, specifică terminologiei alegorezei de limbă greacă[16] şi s-ar traduce literal „prin extensie", cu alte cuvinte „potrivit sensului alegoric" sau „potrivit tipologiei". De altfel, Hieronymus are tendința de a alterna limba latină cu expresii greceşti atunci când se referă la ştiința interpretării Scripturii efectuată de către elenofoni sau la unii termeni tehnici stabiliți de ştiința de limbă greacă. De pildă în *Epistola* XXVI, 2, când vorbeşte despre termenul cu care elenii obişnuiesc să invoce comentariile

[12] M. Dubuisson, Op. cit., p. 70.
[13] În analizele textuale am urmat ediția franceză a scrisorilor lui Hieronymus (Saint Jerome Lettres, ed. Jerome Labourt, vol. I - VIII, Les Belles Lettres, Paris, 1949 - 1963).
[14] Hieronymus, Ep. XVIIIA, 1 şi Ep. XVIIIB, 2.
[15] Hieronymus, Ep. XXI, 10: „Orice loc în care locuim, în lipsa Tatălui, este un loc al foamei, al lipsei, al sărăciei. Însă ținutul foametei cu adevărat este, prin extensie, acesta despre care se spune prin profet...".
[16] Ediția Migne conține o altă expresie în locul celei pentru care a optat editorul francez. Este vorba despre μετὰ ἐμφάσεως, care s-ar traduce „potrivit semnificației" sau „potrivit înțelesului".

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

exegetice ale lui Origen, Hieronymus preia termenul grecesc: [...] *in libris suis, quos* ἐξηγητικοὺς *vocant, Origenes asserat* [...][17]; de asemenea, simplele notițe sau însemnări, care la elenofoni au devenit un gen de sine stătător, sunt desemnate tot prin termenul grecesc: *Miseram quaedam* τῶν ὑπομνημάτων *in Prophetas duodecim sancto patri Domnioni*[18]. Aceiași manieră de transliterare în grafie greacă o au și termenii tehnici întâlniți în *Epistola* LVII, care privesc știința traducerii: κακοξηλία (*Ep*. 57, 5), ἐμφατικώτερον (*Ep*. 57, 7), ἰδίωμα (*Ep*. 57, 7), παραφρασικῶς (*Ep*. 57, 9) etc. Este inutil să mai amintim de numeroșii termeni teologici greci care sunt redați în original, nu întotdeauna pentru precizia și bogăția lor semantică. Pentru aproape toți acești termeni Hieronymus avea la dispoziție termeni latini, fie ei și termeni împrumutați sau calchiați. În opinia mea, Hieronymus nu face altceva decât să reflecte în aceste cazuri o tradiție epistolară de origine ciceroniană. Dar, dacă la Cicero cele peste 800 de ocurențe grecești care apar în scrisorile sale[19] sunt motivate de destinatarii care aparțin unei elite culturale filoelene și de un mediu cu adevărat bilingv, rolul comutărilor de termeni tehnici de la Hieronymus nu poate avea alt scop decât cel al prestigiului pe care i-l aduc astfel de referințe, care indică știința subtilă și complexă a teologiei de limbă greacă de la care se revendică autorul latin. Legătura cu stilul epistolar al lui Cicero, care presupune condimentarea cu termeni grecești, poate fi argumentat. De pildă, când papa Damasus îi solicită lui Hieronymus o explicație pentru câteva texte biblice într-o scrisoare care, de altfel, nu conține absolut niciun termen grecesc (*Ep.* 35), Hieronymus îi răspunde în 384 p.Chr. printr-o scrisoare care încă din introducere conține o comutare de cod: [...] *commentarium te expectare dixisti, brevem responsionem ad ea desiderans, quae singula magnorum voluminum prolixitate indigent*, ταῦτὰ σοι ἐσχεδίασα, *duabus tantum quaestiunculis praetermissis*[20]. Să comparăm acest text cu unul din epistolele lui Cicero, în care scriindu-i lui Aticus, oratorul spune: *Sed enim* οἰκονομία *si perturbatior est, tibi assignato. Te enim sequor* σχεδιάζοντα[21]. Faptul că ambii autori recurg la limba greacă atunci când folosesc verbul σχεδιάζω nu ne-ar spune nimic dacă el nu s-ar regăsi într-un context similar. Dacă citim întrebările papei Damasus din epistola precedentă, vom observa că ea conține întrebări variate, din cărți diferite

[17] Hieronymus, Ep. XXVI, 2: „...în cărțile sale, pe care ei le numesc exegeze, Origen afirmă că...".
[18] Hieronymus, Ep. XLVIII, 2: „Am trimis unele din însemnările la cei doisprezece profeți sfântului părinte Domnio".
[19] Cf. Michel Dubuisson, Art.cit., p. 70.
[20] Hieronymus, Ep. XXXVI, 1: „...ai spus că aștepți un comentariu, dorind un răspuns scurt la acestea care sunt demne fiecare de întinderea unor opere însemnate, [dar] ți-am improvizat aceste rânduri, lăsând deoparte numai două probleme".
[21] Cicero, Ad Atticum VI, 1, 11: „Dar dacă aranjarea frazelor este mai dezordonată, acest lucru ți se datorează. Căci pe tine te urmez în cele improvizate".

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

ale Scripturii, fără o unitate tematică, fără o ordine (οἰκονομία) și, așa cum spune Hieronymus, fără posibilitatea de a fi tratate într-o epistolă. Să-și fi amintit autorul creștin de expresia lui Cicero? Posibil. În orice caz, în același context ni se spune că unele din problemele de înțelegere invocate de papa Damasus erau tratate și de autori latini (*Latino sermone sint editae*), precum Tertulian și Novațian, care indică faptul că papa nu cunoștea bine limba greacă și că ar fi preferat să citească exegeze publicate în limba latină.

O altă comutare de cod lingvistic care amintește de Cicero este cea a verbului προσφωνέω („a adresa", „a dedica"), pe care marele orator îl folosește în original[22] pentru a evoca obiceiul autorilor greci, preluat și de latini, de a-și dedica scrierile rudelor, prietenilor sau binefăcătorilor. Atunci când îi scrie senatorului Pammachius, cu siguranță avizat în privința obiceiului grecesc, Hieronymus se folosește de aceiași comutare de cod: *Itaque quod solum facere potui,* ἀπολογετικὸν *ipsius operis tibi* προσεφώνησα[23]. Însă alegerea de a alterna limba latină cu limba greacă are la Hieronymus o funcție ceva mai complexă în acest caz. În anul 393 sau 394 când a fost scrisă acestă epistolă apologetică, Hieronymus provocase un scandal răsunător la Roma din cauza unui tratat pe care îl publicase împotriva lui Iovinian, din care reieșea că pentru un creștin starea de feciorie este superioară căsătoriei. Indignarea pe care a provocat-o la Roma acest tratat l-a determinat pe senatorul Pammachius, prietenul lui Hieronymus, să retragă din public toate copiile tratatului. Aflat la Betleem, Hieronymus își apără tratatul *Adversus Iovinianum* prin această epistolă, unde termenii grecești apar frecvent. Prin alternarea discursului latin cu cel grecesc Hieronymus ține să marcheze propria-i apartenență la cercul scriitorilor de calitate, care își dedicau cărțile altcuiva. Pammachius este romanul instruit care va înțelege din această conjuncție de termeni tehnici și sintagme specifice literaturii grecești că maniera în care operează atât cu Iovinian, cât și cu propriile opere, fie exegetice, fie polemice, este una grecească, echivalentă cu cea a literaturii de calitate cu care Pammachius putea face analogie.

În strânsă legătură cu analogiile pe care un cititor educat în spirit latin le-ar fi putut face cu literatura națională, există în epistolele lui Hieronymus o serie de comutări de cod lingvistic, ale căror funcții satirico-ludice se regăsesc într-o veche mentalitate romană privind identitatea grecească. Etica romană, pudică pe alocuri, manifestă încă de timpuriu rezerve considerabile față de moravurile grecești, pe care le suspectează de frivolitate. Această atitudine negativă față de moravurile grecești, transformată treptat în prejudecată, s-a

[22] Cicero, Ad Atticum XVI, 11, 4.
[23] Hieronymus, Ep. XLVIII, 2: „Astfel că tot ce am putut să fac este să-ți dedic o apologie a operei însăși".

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

manifestat în literatura latină printr-un fel de distanțare, marcată adesea de folosirea limbii grecești în contexte ironice sau ludice. Astfel se explică de ce Lucretius folosește limba greacă atunci când exprimă sentimente de dragoste, de ce Lucillius în satirele sale folosește limba greacă pentru a ridiculiza personaje, de ce Iuvenal și Marțial alternează limba latină cu limba greacă atunci când vor să exprime lucruri jenante sau de ce Cicero apelează la același procedeu când dorește să fie discret sau ironic[24].

Hieronymus nu se depărtează nici de această dată de tradiția literaturii latine și folosește tipuri similare de comutare lingvistică în epistolele polemice, cu scopul precis de a-și critica și ridiculiza adversarii. În *Epistola* XXII Hieronymus critică falșii monahi și, în portretul pe care-l creionează unui astfel de călugăr, apelează la o expresie grecească, care a ridicat destule probleme editorilor și traducătorilor, din cauza lecțiunilor variate din manuscrise: *Huic inimica castitas, inimica ieiunia: prandium nidoribus probat et altilis,* γέρων *vulgo* ποππύζων *nominatur*[25]. Editorul francez explică într-o notă dificultățile pe care le implică expresia grecească, deoarece manuscrisele au transmis-o în formă coruptă. Inițial, crede Vallarsi[26], termenul latin *altilis* (care poate fi atât substantiv ce desemnează „o pasăre de curte îngrășată", dar și un adjectiv cu sensul de „îndopat", „îngrășat") era o glosă marginală, menită să explice termenul grecesc de γέρανος („cocor", confundat așadar cu γέρων), care în latină se traducea prin *pipiso* („cocor", „porumbel"). Ulterior, dintr-o eroare, glosa marginală ar fi fost introdusă în textul manuscriselor și practic expresia care inițial se regăsea numai în grafie greacă ar fi devenit apoziția lui *altilis*. Chiar dacă există mai multe ipoteze privind expresia grecească, aș merge numai pe jumătate în direcția propusă de Vallarsi, anume că textul grecesc inițial ar fi fost γέρανος ποππύζων („cocor piuitor"), pornind de la alte expresii specifice lui Hieronymus, unde imaginarul ornitologic ocupă un loc important în etichetarea adversarilor[27]. De asemenea, cred că termenul *altilis* este împrumutat de la Tertulian, care prin acest cuvânt îi desemna pe acei atleți ai palestrei grecești, care, pentru că se aflau în grija gimasiarhului, a sponsorului, se bucurau de o viață ocioasă, lipsită de grijile comune celorlalți. Termenul era folosit cu dispreț în satira romană de către Varro și Marțial, care îi numeau pe acești atleți *boves* („boi"), respectiv *gallinas altiles* („găini îndopate"), din cauza huzurului și

[24] Cf. J.N. Adams, Op. cit., pp. 330-331.
[25] Hieronymus, Ep. XXII, 28: „Castitatea îi este inamică, postul la fel; apreciază prânzurile după mirosuri și, îndopat fiind, este numit de popor bătrân plescăitor".
[26] V. PL XXII, 414C.
[27] În polemica sa cu Hieronymus, Rufin din Aquileia menționează că acesta își „gratula" adversarii cu expresii de tipul corvum crocitantem („corb croncănitor"; cf. Apologia contra Hieronymum II, 22 - PL 21, 601C) sau informis cornicula („stăncuță urâtă"; cf. Apologia contra Hieronymum II, 24 - PL 21, 603B).

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

a vieții îndestulate de care se bucurau[28]. Pentru că Hieronymus ni-i prezintă pe acești pseudo-monahi ca fiind foarte atenți la aspectul fizic și ca pe niște persoane înfumurate, nu este exclus să fi făcut analogia cu sportivii greci. Dacă așa stau lucrurile, Hieronymus folosește comutarea de cod pentru a-și exprima disprețul tradițional al romanilor pentru instituțiile și obiceiurile grecești. Cum se explică, totuși, faptul că în popor se vorbește limba greacă? Răspunsul este simplu: Roma rămâne încă un oraș cosmopolit, unde mare parte din oamenii de condiție simplă sunt sosiți din Orient, mai ales dacă îi luăm în considerare și pe sclavi. Aceștia sunt în cea mai mare parte vorbitori de limbă greacă, după cum o dovedește recomandarea lui Hieronymus, adresată Furiei, de a ignora zvonurile negative despre creștini împrăștiate de sclavi prin toate provinciile imperiului, pe care, de altfel, discipola lui Hieronymus se pare că le cunoștea (așa cum o dovedește aici pronumele *illud*): *Ubicumque viderint Christianum, statim illud de trivio,* ὁ γραῖκος, ὁ ἐπιθέτης[29].

În scrisorile polemice grecismele sunt și mai numeroase. O dovedește, de pildă, o epistolă scrisă în anul 396, împotriva preotului Vigilantius, care probabil avea cunoștințe de limbă greacă, deoarece locuise multă vreme prin Orient, fiind la un moment dat chiar oaspetele lui Hieronymus la mănăstirea întemeiată la Betleem. Redăm câteva din ironiile lui Hieronymus, în care limba latină este alternată cu limba greacă: *Tibi soli licet*, τῷ σοφωτάτω κρανίῳ, *de cunctis et Graecis et Latinis tractatoribus ferre sententiam* [...]?[30]; [...] *proferrem* πᾶσαν τὴν ἀριστείαν σοῦ καὶ τροπαιοφόρον *parvulorum quoque voce cantatum*. *Sed haec aliis: aut loquenda, aut ridenda dimitto*[31]; *et licet statim accepta epistula* ἀσυνάρτητον *sermonem tuum intelligerem*[32]. Pentru toate aceste comutări de cod Hieronymus ar fi avut destule expresii latine echivalente, însă funcția lor, de a ridiculiza un personaj incomod, este mult augmentată de influența covârșitoare a comediei și diatribei grecești asupra genurilor și speciilor latine similare. Dat fiind că epistolele lui Hieronymus se adresau nu doar destinatarului propriu-zis, ci erau ulterior publicate după modelul lui Cicero, este de înțeles ce impact producea asupra cititorilor mai mult sau mai puțin educați evocarea comediei grecești. Evident, procedeul comutării lingvistice în astfel de cazuri nu îi este specific doar lui

[28] Cf. PL II, 1257B.
[29] Hieronymus, Ep. LIV, 5: „Oriunde ar vedea un creştin, imediat [îi strigă] acea vorbă de ocară: «Grecul! Şarlatanul!»”.
[30] Hieronymus, Ep. LXI, 2: „Numai ţie îţi este permis – ţie, cel mai înţelept dintre capete – să-ţi exprimi părerea asupra tuturor autorilor de cărţi...?”.
[31] Hieronymus, Ep. LXI, 3: „...aş da la iveală vitejia ta universală şi purtarea de trofee, cântată chiar şi de glasul pruncilor. Dar las altora aceste lucruri potrivite pentru pălăvrăgeală sau de care trebuie să râzi”.
[32] Hieronymus, Ep. LXI, 3: „imediat după primirea scrisorii, am înţeles că vorbirea ta era incoerentă”.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

Hieronymus; el apare frecvent în epistolografia lui Cicero care în loc de *garrulus* („guraliv") spune ἀδόλεσχος[33], în loc de *stulte* („prostesc") spune ἀλογίστως[34], în loc de *senile* („senil") spune γεροντικόν[35] ș.a.m.d. Dar ceea ce mi se pare diferit la cei doi autori de epistole este că dacă la Cicero comutările de cod lingvistic sunt justificate de un mediu perfect bilingv, la Hieronymus ele reprezintă în majoritatea cazurilor manieră literară, exercițiu retoric perfect asimilat de scriere a epistolelor.

În concluzie, cu excepția termenilor grecești și ebraici, folosiți în mod necesar în sprijinul interpretării biblice, sau a terminologiei teologice, care implică sensuri mai precise în original, comutările de cod lingvistic din epistolografia lui Hieronymus constituie forme de imitație a stilului epistolar ciceronian, cu funcții adaptate unui context nou, în pofida impresiei de naturalețe pe care o lasă autorul creștin[36]. Ușurința cu care Hieronymus pendulează între două registre lingvistice diferite se datorează cu siguranță bilingvismului autorului, dar faptul că publicul căruia îi sunt destinate nu mai este cel din perioada republicană sau cel de la începutul epocii imperiale, ne determină să credem că ocurențele grecești reprezintă mai degrabă expresia unui sistem de educație de mult apus, care nu concepea studiul de calitate în afara limbii grecești. Cu alte cuvinte, funcțiile socio-culturale ale comutărilor de cod lingvistic din epistolele lui Cicero îndeplinesc la Hieronymus în primul rând funcții culturale, de evocare a unei bogate tradiții literare bilingve.

BIBLIOGRAFIE:

DICȚIONARE:

***_Oxford Latin Dictionary_, Clarendon Press, Oxford, 1968.

Liddell-Scott-Jones, _A Greek-English Lexicon_, Clarendon Press, Oxford, 1996.

[33] Cicero, Ad Atticum XVI, 11, 2.
[34] Cicero, Ad Atticum IX, 10, 4.
[35] Cicero, Ad Atticum XI, 1, 2.
[36] Există în epistolele lui Hieronymus și exemple de comutare de cod lingvistic care aparent nu au nicio explicație: Exemplar Epistulae, si accipere voluerit φιλοπονοτάτη nostra Marcella, tribuito (Ep. XXX, 1: „Dacă Marcela noastră, preaiubitoare de trudă, ar vrea să primească o copie a epistolei, să-i oferi"); Gratulor tibi et sanctae atque venerabili sorori tuae Serenillae, quae φερώνυμος calcatis fluctibus saeculi, ad Christi tranquilla pervenit (Ep. XLVII, 2: „Mă bucur pentru tine și pentru sfânta și venerabila ta soră, Serenilla, care, așa cum o dovedește și numele, a părăsit tulburările veacului și a ales pacea lui Hristos"); Ut tam parvam Epistulam scriberem, causae duplicis fuit; quod, et tabellarius festinabat, et ego alio opere detentus, hoc quasi παρέργῳ me occupare nolui (Ep. XXXII, 1: „Faptul că și-am scris o epistolă atât de scurtă a avut două cauze: mesagerul se grăbea și eu, reținut de altă lucrare, nu am vrut să mă ocup de această îndeletnicire oarecum secundară"). Însă acestea nu rezistă nici ele comparației cu epistolografia ciceroniană, unde îndeplineau o funcție afectivă, prin care se urmărea instituirea unei solidarități între interlocutori care aparțineau aceluiași mediu intelectual. Hieronymus nu face altceva decât să aplice același procedeu epistolar într-un context creștin.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

SURSE:

Augustin, *De Trinitate*, PL 42.

Cicero, *De officiis*, W. Miller (ed.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1913.

Cicero, *Epistulae*, vol. II, Pars Prior, in *Epistulae ad Atticum*. *Libri I-VIII*, L.C. Purser (ed.), 3 vols., E Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1903.

Cicero, *Epistulae*, vol. II, Pars Posterior, in *Epistulae ad Atticum*. *Libri IX-XVI*, L.C. Purser (ed.), 3 vols., E Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1903.

Cicero, *In C. Verrem*, in *M. Tulli Ciceronis Orationes: Divinatio in Q. Caecilium. In C. Verrem Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Gulielmus Peterson Rector Universitatis MacGillianae*, A.C. Clark, W. Peterson (eds.), 3 vols., E Typographeo Clarendoniano, Oxonii, 1917.

Cicero, *Tusculanae Disputationes*, M. Pohlenz (ed.), Teubner, Leipzig, 1918.

Hieronymus, *Epistulae*, in *Saint Jerome Lettres*, Jerome Labourt (ed.), vol. I-VIII, Les Belles Lettres, Paris, 1949-1963.

Horatius, *Satyrarum libri*, in *The works of Horace*, Chr. Smart (ed.), 2 vols., J. Whetham, Philadelphia, 1836.

Juvenal, *Satires*, G.G. Ramsay (ed.), Loeb Classical Library, W. Heinemann, London, 1918.

Martial, *Epigrammata*, in *M. Valerii Martialis Epigrammaton libri*, W. Heraeus, J. Borovskij (eds.), Teubner, Stuttgart, 1925.

Quintilian, *Institutio oratoria*, vol. I, in *Institutio oratoria of Quintilian*, H.E. Butler (ed.), 4 vols., Loeb Classical Library, W. Heinemann, London, 1920.

Rufin din Aquileia, *Apologia contra Hieronymum*, PL 21.

STUDII MODERNE:

Adams, James Noel, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Adams, James Noel, *Social variation and the Latin language*, Cambridge University Press, 2013.

Bullock, Barbara E.; Toribio, Almeida J. (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Clackson, James (ed.), *A Companion to the Latin Language*, Wiley-Blackwell, Malden/Oxford, 2011.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)

Dubuisson, Michael, *Le grec de la correspondance de Cicerón: Questions préliminaires sur un cas de bilinguisme*, „La Linguistique", vol. 41, fasc. 2, Plurilinguismes, 2005.

Eastman, Carol M. (ed.), *Codeswitching*, „Multilingual Matters", nr. 89, Multilingual Matters Ltd., Clevedon/Philadelphia/Adelaide, 1992.

Marrou, Henri-Irénée, *Sfântul Augustin şi sfârşitul culturii antice*, traducere de Dragan Stoianovici şi Lucia Wald, Humanitas, Bucureşti, 1996.

Sebba, Mark; Mahootian, Shahrzad; Jonsson, Carla (eds.), *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse*, Routledge, New York/London, 2012.

BDD-V2081 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:55:02 UTC)